

VIII
ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ У
СВІТЛІ
РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

ІНСТИТУТ СТАНОВИХ ПРИСТАВІВ: ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати умови діяльності та повноваження таких поліцейських чиновників, як станові пристави, які функціонували з 1837 р. у повітах Російської імперії.

Ключові слова: становий пристав, чиновник, губернія, повіт, поліцейська установа, земський суд.

Різноманітні соціальні перетворення, ускладнення суспільних відносин, зміни в економічному житті у першій третині XIX ст. частково призвели й до ускладнення завдань держави у галузі місцевого управління. Незважаючи на те, що в цей час продовжували існувати основні державні інституції (адміністративні, поліцейські, судові, фінансові тощо), створені ще реформами 70-80-х років XVIII ст., з'явилася також низка нових органів та посад. Говорячи про поліцейську сферу, це, перш за все, градоначальники, станові пристави. Останнім і присвячене пропоноване дослідження.

Поліцейські органи Російської імперії кінця XVIII - початку XX ст. не часто ставали предметом спеціальних наукових досліджень вчених істориків та правників. При цьому більшість робіт висвітлювали загальну історію поліції, мало торкаючись окремих проблемних питань діяльності цих органів чи їхніх чиновників. До подібних робіт відносяться праці визначних російських вчених кінця XIX - початку XX ст. Перш за все, це кількатомна робота М. В. Варадінова "История Министерства Внутренних Дел"¹, де автор, спираючись на багатий архівний матеріал, висвітлив загальні напрямки діяльності Міністерства внутрішніх справ Російської імперії першої половини XIX ст. При цьому він детально розглянув і роботу імперської поліції цього періоду. Незважаючи на великий обсяг даної праці, вона має виключно описовий характер і не висвітлює проблем функціонування поліцейських органів чи окремих їх чиновників. О. Д. Градовський, розглядаючи державні установи, торкнувся також структури й повноважень місцевої поліції². Окремо поліцейські установи зазначеного періоду досліджував вчений-правник Є. Анучін³. Радянський вчений М. П. Єрошкін,

детально дослідивши систему державних установ царської та імперської Росії, поверхово торкнувся й історії поліцейських органів, окресливши основні напрями їхньої діяльності та коротко зупинившись на їх чиновницькому складі⁴.

З кінця XX ст. вчені починають більш активно досліджувати різноманітні державні інституції Російської імперії, у тому числі присвячують свої роботи поліцейським установам та чиновникам, які виконували поліцейські функції. Це зокрема праці В. В. Дмитрієва⁵, Б. Д. Ісеева⁶, О. В. Лазаревої⁷, М. Г. Любара⁸, В. М. Петровського⁹, О. О. Самойленко¹⁰, Ф. Л. Севаст'янова¹¹, О. В. Талдикіна¹², І. О. Тарасової¹³, Ю. В. Тота¹⁴, Ю. А. Холода¹⁵ та інш. Проблематика робіт цих дослідників набагато ширша, ніж у їхніх попередників. Вони торкаються різних аспектів функціонування поліції на території Російської імперії в цілому чи в окремих регіонах, роблять спробу вивчити кадровий склад поліцейських органів тощо. Але залишається ще надто багато "білих плям" у вивченні історії поліцейських установ Російської імперії кінця XVIII - початку XX ст., особливо місцевих. Проблемним питанням у цьому контексті є дослідження чиновницького апарату цих органів - склад чиновників у таких установах, їхня професійна підготовка, якість виконання ними покладених обов'язків, забезпечення та умови праці і т.п. У даному випадку ми робимо спробу частково дослідити деякі з цих питань, вивчаючи функції станових приставів, які були представниками земської поліції у повіті і яким ми вже присвячували невеликі розвідки¹⁶.

До 30-х років XIX ст. повіт був найнижчою адміністративно-поліцейською одиницею. Зростання населення у повітах, а

місцями й почастищення селянських хвилювань, зробили необхідним розподіл повітів на ще дрібніші територіальні поліцейські одиниці - стани. У кожний стан губернатор призначав від імені імператора безпосередніх виконавців наказів губернських та повітових посадовців та установ - станових приставів.

Посада станового пристава була введена Положенням про земську поліцію (1837)¹⁷. Вони були повноправними членами земських судів. В законі "О городских полициях, в Москве и других городах, кроме Петербурга" зазначалося, що в "городах заштатных, местечках и посадах, состоящих на городском положении, но не имеющих особой городской полиции, как в городах уездных, или тому подобной, полицейское управление принадлежит Заседателям местного Земского Суда, пребывающим в уезде под именем Становых Приставов"¹⁸.

Станові пристави призначалися з місцевих дворян, які мали нерухому власність в цій губернії. Основні обов'язки станових приставів поділялися на виконавчі - це нагляд за точним виконанням законів і особливих розпоряджень уряду; та судово-поліцейські - це вживання заходів по припиненню виникаючих безпорядків і попередження їх відновлення в майбутньому¹⁹.

Кількість та розмір станів, на які поділявся повіт, визначалися з огляду на площу самого повіту, населення та інші місцеві особливості. Будь-які зміни у розподілі на стани мало право здійснювати лише Міністерство внутрішніх справ з дозволу імператора і внаслідок відповідного подання з боку місцевого губернського керівництва. Подібні зміни були здійснені взимку 1861 р., коли в Харківській губернії три села Валківського повіту (Федорівка, Вертіївка та Варварівка), що належали дійсному статському раднику Ковалевському, були переведені з 2-го стану цього повіту до 1-го стану Харківського. Як виявилось, згідно з генеральним та спеціальним межуваннями, названі села повинні були адміністративно відноситися саме до Харківського повіту, але з невідомих причин були віднесені до 2-го стану Валківського. До того ж здійснювати управління у своїх володіннях поміщику Ковалевському було значно зручніше, коли б усі вони знаходилися в межах одного повіту (всі його володіння окрім названих сел і знаходилися у Харківському повіті)²⁰.

Постійним місцем перебування станового

пристава був населений пункт (місто, посад, містечко чи селище), визначений губернським керівництвом у межах ввіреного стану та найбільш зручний для швидкого пересування по його території²¹. Такі поселення вважалися центрами кожного стану. Наприклад, у 1851 р. в Чернігівському повіті Чернігівської губернії центрами станів були містечко Седнів, села Горбів та Козел; у Городнянському - село Стара Рудня, посад Добрянка та містечко Ріпки; у Новозибківському - посади Климова та Злинка, містечко Новий Ропськ; у Конопотському - містечка Батурин, Красний Колядин та село Попівка тощо²².

При кожному із станових приставів існували діловодства, що згодом оформилися як канцелярії. Виконуючи поліцейські функції, становий пристав спирався на т.зв. сільську виборну поліцію - сотських і десятських (серед державних та удільних селян), а також на вотчинну поліцію поміщиків²³. Вони здійснювали нагляд за виконанням законів у сільських місцевостях повіту. Це були представники, як правило, місцевого населення, частіше професійно не підготовлені, а тому вони не дуже впливали на зростання ефективності при виконанні поліцейських функцій у повіті. Вже у липні 1839 р. імператором було затверджене положення Комітету Міністрів про дозвіл губернському керівництву призначати до канцелярій станових приставів писарів (т.зв. "письмоводителей"). Писарі отримували права державної служби, а їхня посада відносилася "по росписанию должностей гражданской службы к XIV классу, а по росписанию о пенсиях к IX разряду". Кожен становий пристав отримував 300 руб. на рік на канцелярські витрати та наймання писаря, який тепер саме з цих коштів і отримував свою платню, працюючи вже на постійній основі²⁴.

Обсяг роботи, який покладался на станових приставів був надзвичайно великий. Часто покладені функції вимагали від них спеціальної професійної підготовки, якої здебільшого не було. До цього також слід додати безвідповідальне ставлення до роботи з боку багатьох чиновників державних установ місцевого рівня, у тому числі й станових приставів.

На станового пристава покладалося завдання розслідувати ситуації, пов'язані з випадками неприродної смерті людей у межах стану. Як правило це були вбивства, самогубства та

нещасні випадки. Пристав повинен був з'ясувати причину смерті та розслідувати справу, якщо виявлявся факт злочину. Неприродна смерть часто конфліктувала з релігією, оскільки ставилася під сумнів можливість поховання померлого на освяченому церковному кладовищі за християнським обрядом. Розслідуючи обставини смерті, пристав висловлював своє погодження чи заперечення щодо такого поховання. Наприклад, 4 листопада 1902 р. становий пристав 3-го стану Сумського повіту Харківської губернії, з'ясувавши умови смерті селянина с. Хотінь В.Шипіля, повідомив причта Успенської церкви цього села про те, що "приданню земле скоропостижно умершего крс. Хотени Власа Артемова Шипиля препятствий не имею"²⁵. Це найбільш розповсюджена форма повідомлення священослужителям. Вона дуже спрощена самими приставами і може бути пов'язана з двома якісно різними чинниками:

1. Позитивний. Коли пристав, об'єктивно розслідуючи умови смерті, з'ясував, що поховання особи за православним обрядом не потягне за собою конфлікту з церквою.

2. Негативний. Коли пристав, неякісно виконуючи свої обов'язки, здійснював фактично т.зв. відписку до церкви, що заперечень до поховання ніяких не має, не вдаючись у деталі смерті. У такому випадку з одного боку "авторитет професіонала" не викликав у священників ніякого сумніву, а з іншого – родичі померлого також були задоволені таким рішенням представника влади, оскільки це захищало їх від пересудів односельців та сусідів про родича-самогубця або чогось подібного (навіть коли до цього були підстави).

Але були й такі випадки, коли становий пристав ретельно здійснював розслідування і так само викладав його результати у повідомленні до церковного причта. Пояснення могло включати інформацію про стан здоров'я померлого, соціальні та психологічні умови тощо і частіше за все були пов'язані з випадками самогубства. Наприклад, 25 червня 1907 р. пристав 3-го стану згадуваного Сумського повіту повідомляв причта Успенської церкви с.Хотінь про результати слідства стосовно самогубства селянина цього села В.Потапенка 44-х років. Заперечень щодо поховання селянина за християнським обрядом він не чинив, оскільки "произведенным дознанием обнаружено, что покойный бо-

лел тяжелыми болезнями и совершил это в припадке своего безвыходного положения"²⁶. Такі пояснення завжди додавалися до метричних записів про смерть особи, умови якої розслідувалися поліцейським чиновником.

Розслідування таких смертей не могло проводитися на належному якісному рівні. Часто це було пов'язано навіть не з рівнем професійної підготовки пристава чи можливістю і бажанням його потрапити на місце трагедії, аби з'ясувати всі факти смерті. Об'єктивні причини смерті було важко з'ясувати, тому що померлого завжди намагалися поховати якнайшвидше. Практично в усіх випадках повідомлення пристава до церковного причта надсилалося або безпосередньо в день смерті людини, або ж на другий, максимум на третій, день. Часто за такий короткий час поліцейський фізично не міг якісно виконати всі потрібні слідчі дії.

Станові пристави також повинні були здійснювати контроль за ринковими цінами у межах ввіреного їм стану. З кожного населеного пункту їм надавалася відповідна інформація у вигляді рапортів. Наприклад, 16 лютого 1838 р. тисяцький слободи Юнаківка Сумського повіту І.Савченко звітував пристава 2-го стану цього ж повіту В.Є.Щьокін-Кротову про те, "какие существовали цены на базаре в слободе Юнаковке с 9-го по 16-е число февраля". При цьому до рапорту він долучав список з найменуванням товарів та цінами на них: мука житня, пшенична та гречана (4,8, 12 та 4 руб. відповідно за четверть "осми пудового весу"), крупа гречана (6,4 руб. за четверть), овес (1,6 руб. за четверть), сіно, сіль, мед, риба сушена, риба свіжа (тарань), свічки сальні, мило (30 коп., 2 руб., 12,8 руб., 4,8 руб., 3,6 руб., 13,5 руб., 10 руб. відповідно за пуд), дьоготь (5 руб. за відро), олія конопляна (6,4 руб. за відро), конопляна пенька (2,4 руб. за пуд)²⁷.

Під наглядом станового пристава також відбувалася передача маєтків, господарі яких не сплачували державні податки і недоїмки, під опіку. Збір інформації про таких господарів теж покладався на цих поліцейських чиновників. Так, на обліку у пристава 2-го стану Сумського повіту Харківської губернії у 1838 р. знаходився 21 маєток, взятий в опіку за борги державі²⁸.

Збір самих податків і недоїмок був однією з функцій приставів. Цей процес часто супроводжувався різними ускладненнями. Особи,

які заборгували кошти, часто ухилялися від їх сплати. При цьому вони інколи таємно змінювали місце проживання. У такому випадку станові пристави повинні були докласти максимальних зусиль, щоб встановити місце знаходження боржників. Для цього вони вели службове листування з поліцейськими установами інших регіонів, отримуючи від них відомості про наявність чи відсутність розшукуваних. Так, у 1841 р. Богодухівський земський суд повідомляв пристава 2-го стану Сумського повіту про те, що "штабс ротмистрши Любви Ловсиковой с коей следует взыскать недоимочные 102 руб. 30 5/7 коп. серебром деньги в здешнем уезде на жительство нет"²⁹. Коли боржника розшукували, йому вручалася повістка із зобов'язанням з'явитися у відповідному повітовому казначействі для сплати необхідної суми.

Незважаючи на те, що збір податків і недоїмок хоча й покладався на станових приставів, але вони особисто гроші у осіб не приймали. Кошти сплачувалися безпосередньо казначейству, яке надавало квитанцію про отримання коштів самому платнику, а той, у свою чергу, надавав її копію до канцелярії станового пристава. У квитанції чітко вказувалося, якими грошима і яка сума сплачувалася, на погашення яких податків і недоїмок спрямовувалися кошти. Так, у копії квитанції Сумського казначейства, наданій становому приставу, вказувалося, що поручик А. Савичев сплатив за своїх селян (1288 душ) "ассигнациями 50 р. медными 6 коп. золотом 255 р. серебром и платиною 782 р. 80 коп.", що у перерахунку на срібло становило 1059 руб. 75 2/7 коп. З цих коштів 541 руб. було сплачено як податок за другу половину 1840 р.; 343 руб. 52 коп. в рахунок винної повинності; 28 руб 1 коп. - пеня; 117 руб. 22 2/7 коп. в рахунок земської повинності³⁰.

Повітове казначейство зобов'язане було подавати до земського суду відомості про результати збирання податків. Якщо у межах того чи іншого стану виявлялося, що податки сплачуються незадовільно, то це розглядалося як неякісне виконання становим приставом своїх обов'язків. Земський справник у такому випадку надсилав пристава відповідне повідомлення-відношення, де робив йому зауваження, вважаючи, що "это произошло от того, что Вы мало об этом заботитесь". У такому повідомленні завжди містилося т.зв. "строгое предписание" на зразок - "предписываю

Вам обратить все свое внимание... к столь важному Государственному интересу". При цьому пропонувалося вплинути на боржників "мерами убеждения и мерами законной строгости". Закінчувався такий документ погрозою, якщо ситуація по стягненню з власників-боржників податків і недоїмок не виправиться на краще, то про це буде повідомлено вищому керівництву (малися на увазі губернській власті)³¹.

Якщо власник не мав змоги сплатити заборговані кошти, він подавав до канцелярії станового пристава відповідний відгук. У цьому документі вказувалася сума несплачених податків та пояснення, чому саме особа не може сплатити гроші. Наприклад, у 1841 р. дуже багато платників податків не змогли зробити це через неврожаї 1840 р. та підвищення цін на товари³². Було багато й інших, досить об'єктивних причин неспроможності сплачувати податки і недоїмки. Бувало, що маєток переходив частинами від одного власника до кількох різних осіб, а всі недоїмки, що накопичувалися (інколи за декілька років), значилися "на небольшом числе душ, которые не были переуступлены помещиком другим". Інші поміщики відпускали на волю значну кількість селян без землі, за яких до наступної ревізії повинні були сплачувати податки. При цьому траплялося, що поміщик помирав, а земля, де колись мешкали відпущені селяни, переходила до нових осіб. Деякі поміщики володіли поселеннями без дворових людей, а останні при цьому залишалися за ними приписаними; власник дворових людей помирав, не залишивши ніякого майна, а власник поселення відмовлявся від сплати недоїмок за них. Траплялося, що дворові люди, приписані до будинків чи іншого нерухомого майна, переходячи від одного власника до іншого, часто вибували з губернії у невідомому напрямку або помирали. Будинки також потрапляли до інших власників. А подушний податок за приписаних до цих маєтків дворових людей ніким не сплачувався і збільшував заборгованість державі³³. Траплялося й злісне цілеспрямоване ухиляння від сплати державних податків.

Слід відмітити, що наявність реальних об'єктивних причин несплати власниками державних недоїмок не полегшувала виконання обов'язків становими приставами і часто не була підставою для їх виправдання перед керівництвом. І якщо попередження земського справника з вимогою прискорити станово-

му пристава збір недоїмок не давало позитивного результату, то поліцейське керівництво повіту, а інколи й губернії, вдавалося до більш суворих погроз. Так, у лютому 1841 р. земський справник Сумського повіту на вимогу харківського губернського стряпчого з кримінальних справ Я.Броховича звернувся до станового пристава 2-го стану Сумського повіту з наступною вимогою: "Строжайше предписываю вам по получении сего тот час принять срочные меры во взыскании таковой недоимки по вверенному вам стану и какое со стороны вашей будет происходить действие чрез каждые три дни доносит мне рапортом". За невиконання цього наказу справник погрожував пристава, що "преданы будете уголовному суду"³⁴.

Сам губернський стряпчий теж надіслав становому пристава спеціальне відношення з такими ж застереженнями - кримінальна відповідальність та усунення з посади. Слід зазначити, що станові пристави у таких випадках були не єдиними, до кого могли застосувати такі суворі заходи. Насправді земський справник отримував схоже відношення від свого губернського керівництва із застереженнями на зразок "ежели мною будет замечено с Вашей стороны кому либо послабление, ...или Ваша недеятельность, тогда во избежание собственной ответственности, должен буду представить о придании вас уголовному суду и от решения от должности"³⁵. Таким чином можна помітити, що губернський чиновник не лише чинив певний службовий тиск на земського справника (який у свою чергу тиснув на станових приставах), але й припускав можливість своєї відповідальності. Такі методи, як правило, давали певний позитивний результат. Наприклад, після таких суворих погроз становим приставам 2-го стану Сумського повіту протягом 5 березня - 15 травня 1841 р. було стягнуто з місцевих поміщиків недоїмок на загальну суму 11185 руб. 19 коп.³⁶

Діяльність станових приставах також контролювалася губернаторами. Протягом 25 серпня - 10 жовтня 1859 р. губернатором Чернігівської губернії проводилася ревізія державних установ в одинадцяти повітах. Об'єктом перевірки стали різні повітові органи влади й управління, у тому числі і земські суди, у складі яких окремо перевірялися підпорядковані їм станові пристави. Предметом ревізії стали стан справ у цих установах та якість виконання обов'язків, покладених на

чиновників, які там працювали. Результати даної перевірки були викладені у т.зв. "замечаниях" начальника губернії, що додавалися до його указу. Цей документ дає змогу певною мірою оцінити рівень професіоналізму чиновників провінційних державних установ дореформених років, зокрема станових приставів, їхню старанність (або, навпаки, халатність) під час виконання своїх функцій.

Було виявлено неоднаковий стан справ у земських судах та підпорядкованих їм станах. Так, усі три стани Глухівського повіту знаходилися "в большом беспорядке". Особливе невдоволення висловлювалося роботою станового пристава 3-го стану. У Конотопському повіті становище було не краще. Ще під час попередньої ревізії начальник губернії визначив тутешнім становим приставам термін для виправлення занедбаного справочинства - до 1 січня 1859 р. Незважаючи на це, під час зазначеної перевірки 13 вересня 1859 р. зазначалося, що "дела старые находятся в прежнем положении - ни сколько не подвинуты к окончанию... Действия Становых Приставов относительно исполнения сказанного распоряжения Начальника Губернии ограничались очищением только двух сот бумаг; но уменьшение такого количества бумаг, тогда как их остается еще у Приставов неисполненных 500 слишком и при том на половину прежних лет, не привело станов в удовлетворительное состояние"³⁷.

Подібна ситуація склалася й у Городницькому повіті, де справи усіх трьох станових приставах були дуже занедбані, особливо у 1-му та 2-му станах. Так, у 1-му стані виробництво справ знаходилося "без всякого движения с 1855, 1857 и 1858 г.", а справочинство пристава 3-го стану ще в 1858 р. "найдено было запущенным; в 1859 году оно нисколько не исправлено". У Новозибківському повіті пристав 1-го стану виконував свої повноваження настільки неякісно, що був звільнений з посади ще до описуваної ревізії. На його місце був призначений чиновник Нехаєвський. Але на момент перевірки "дела и бумаги с 1854, 1855 годов и т.д." залишалися невирішеними. Незадоволеним залишився губернатор і результатами перевірки роботи пристава 1-го стану Суразького повіту, зокрема повільним вирішенням справ стосовно боргів поміщиці Лайкевичевої різним особам (на вирішення останніх губернатор надав пристава двотижневий термін). Усі три станових

пристави Мглинського повіту також показали низький професійний рівень і повільне виконання своїх обов'язків (велика кількість справ лежали без вирішення навіть з 1854 р.)³⁸.

В цілому у результаті перевірки було виявлено досить багато фактів неякісної роботи станових приставів. Пристави 2-го стану Кролевецького, 2-го стану Городницького, 3-го стану Суразького, 1-го стану Стародубського, 1-го й 2-го станів Новгород-Сіверського, 2-го стану Борзенського повітів за незадовільну роботу отримали офіційне зауваження від губернатора. Такі ж зауваження отримали помічники станових приставів, у віданні яких знаходилися посади Климове, Клинци та Млинка. Пристави 1-го й 3-го станів Конопського, 2-го й 3-го станів Мглинського, 3-го стану Стародубського, 1-го й 3-го станів Городницького, 3-го стану Борзенського повітів “за явное невнимание к службе, накопление дел, особенную медленность и неправильные действия в делопроизводстве” отримали сувору догану. Пристави 1-го стану Ніжинського та 1-го стану Новозибківського повіту було наказано негайно виправити помічені під час ревізії недоліки стосовно ведення канцелярського порядку та у виробництві справ.

Незважаючи на чисельність випадків цілком чи частково незадовільної роботи станових приставів, начальником губернії були відмічені і випадки якісного виконання становими приставами своїх повноважень. Результатом стало те, що станові пристави 1-го й 3-го станів Кролевецького, 2-го й 3-го станів Новозибківського, 2-го стану Суразького, 2-го стану Стародубського, 3-го стану Новгород-Сіверського повітів та частні пристави заштатних міст Короп і Погар “за усердие и успешное делопроизводство” отримали “искреннюю благодарность”³⁹.

У 1862 р. в Російській імперії була проведена поліцейська реформа. Система правоохоронних органів зазнала змін. У деяких регіонах держави (як правило великих повітах) вводився додатковий стан. Наприклад, Сумський повіт Харківської губернії до реформи був поділений на два стани. В результаті реформи, у 1863 р. тут планувалося введення додаткового 3-го стану і, відповідно, додалася б посада 3-го станового пристава.

Існували досить об'єктивні причини введення 3-го стану в Сумському повіті. Поляга-

ли вони в тому, що два станових пристава фізично не могли ефективно виконувати свої функції. Річ у тім, що територія Сумського повіту мала велику площу - 2777,5 квадратних верст. До повіту входили 288 населених пунктів, у яких проживало понад 100 тисяч осіб обох статей. Сам повіт поділявся на 29 волостей, у яких основну масу населення склали вже звільнені від кріпосної залежності селяни⁴⁰. Контролювати кріпосних селян було набагато легше, оскільки паралельно вони контролювалися ще й поміщиком-власником. Тепер же після реформи 1861 р. якість контролю за правопорушеннями та нагляду за виконанням законодавства серед селян суттєво знизилася. У рапорті Сумського повітового поліцейського управління начальнику Харківської губернії дійсному статському раднику графу О. К. Сіверсу за 1863 р. зазначено, що кожного року в повіті виникає до 1000 справ та близько 8000 паперів, що вимагають письмового виробництва станових приставів. Окрім цього щорічно в повіті стаються понад 100 різних пригод, що вимагають проведення дізнання на місцях також через станових приставів. Звичайно, такі дані говорили про неможливість лише двом становим приставам на такій значній території ефективно виконувати свої функції.

Слід також зазначити, що Сумський повіт у ХІХ ст. вважався досить потужним торговельним регіоном. Через нього проходили чотири важливі торгові шляхи, що з'єднували між собою т.зв. великоросійські, південні та західні губернії. Повіт також вважався одним з найбільш промислово розвинених у краї. Звичайно, це теж дуже ускладнювало роботу приставів. Велика кількість заробітчан з інших регіонів, які постійно перебували на території повіту, багато місцевих селян, які приходили до міст заробити грошей на підприємствах - всі ці категорії людей та їхня діяльність не могли ефективно контролюватися правоохоронцями, незважаючи навіть на ті тимчасові документи (т.зв. паспорти), що видавалися заробітчанами за місцем проживання та вимагали від них через деякий час (1 чи 2 роки) повернутися додому остаточно чи для отримання нового такого паспорта.

Введення 3-го стану в Сумському повіті могло стати явищем цілком позитивним. Новий стан дещо зменшив би велику професійну навантаженість, що лежала на 1-му та 2-му станах. З його введенням у повіті, в складі

1-го стану повинно було залишитися 69 населених пунктів, де проживали 27144 осіб; 2-го - 130 (34365 осіб); 3-го - 73 (45160 осіб). Після утворення додаткового адміністративно-поліцейського округу ефективність роботи поліцейських органів Сумського повіту могла значно зрости⁴¹.

Виникнення додаткових станів в економічно активних і густонаселених регіонах певною мірою відіграло свою позитивну роль як для подальшого розвитку таких регіонів у цілому, так і для спокою людей, які їх населяли. В цілому, незважаючи на появу додаткових станів, у деяких повітах залишилися невирішеними наступні проблеми, характерні для багатьох державних установ того часу, в першу чергу місцевих:

- повільне пересування поліцейських посадових осіб при виконанні своїх функцій по територіях, що їм підпорядковувалися;

- недосконала паспортна система для селян, яка не дозволяла належним чином їх контролювати;

- низька професійна підготовка поліцейських кадрів, які склалися здебільшого не зі спеціально підготовлених людей, а з представників місцевих дрібних дворян тощо.

При пересуванні станового пристава з однієї місцевості повіту до іншої для розслідування справи, на нього часто чекали й інші проблеми. Це могло бути тривале очікування зміни коней на станціях. Весною чи восени поїздка ускладнювалася та ставала довшою з причини незадовільного стану доріг у повіті. А якщо це був час сезонних польових робіт, то для проведення дізнання чи слідства становий пристав був змушений шукати свідків за межами поселення в полі. У документі про ревізію установ Чернігівської

губернії у 1859 р., який ми наводили вище, міститься подібний приклад. Пристав 2-го стану Борзенського повіту розслідував справу священиків Полонського та Кочерги, пов'язану з незаконною вирубкою дерева. У середині березня пристав повинен був на місці засвідчити факт вирубування, але "по случаю весны и разлива вод, встретил затруднение"⁴².

В цілому на станових приставах покладалося широке коло різноманітних повноважень, які вони не завжди могли ефективно і якісно виконувати. Одним з основних недоліків, властивих інституту станових приставів була низька ефективність їхньої діяльності у вирішенні справ, спричинена двома основними причинами: перша пов'язана з низькою професійною підготовкою переважної більшості станових приставів; друга - з частою неможливістю своєчасно виконувати свої повноваження (це було пов'язано з багатьма чинниками - проблемами у пересуванні в межах стану, службовою халатністю тощо). Постійний контроль їхньої діяльності, здійснюваний з боку вищого керівництва, і жорсткі вимоги, що ставилися перед приставами були абсолютно необхідними, оскільки саме ці чиновники були представниками вищої поліцейської влади на рівні повіту і саме від них, великою мірою, залежав громадський спокій на цих територіях. Для того, щоб дати максимально об'єктивну оцінку діяльності станових приставів, слід детально дослідити не лише ті завдання, що на них покладалися, але й інші аспекти, пов'язані з цим інститутом. Зокрема спеціального вивчення потребує канцелярія приставів: її службовий склад, умови праці чиновників, порядок зносин з іншими установами тощо.

Джерела та література

1. *Варадинов Н.* История Министерства Внутренних Дел. В 8 кн. / Н.Варадинов. - СПб., 1858-1863.
2. *Градовский А.Д.* Начала русского государственного права. Часть III. Органы местного управления / А.Д.Градовский // Собрание сочинений А.Д.Градовского. - Т.IX. - СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1904. - С. 309-364.
3. *Анучин Е.* Исторический обзор развития административно-полицейских учрежде-
- ний в России с Учреждения о губерниях до последнего времени / Е.Анучин. - СПб., 1872. - 272 с.
4. *Ерошкин Н.П.* История государственных учреждений России до Великой Октябрьской Социалистической революции (Учебное пособие) / Н.П.Ерошкин, Ю.В.Куликов, А.В.Чернов. - М., 1965. - 418 с.; Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н.П.Ерошкин. - М.: Изд-во "Выс-

- шая школа”, 1968. – 368 с.; Ерошкин Н.П. История государственных учреждений до-революционной России / Н.П.Ерошкин. – М.: Изд-во “Высшая школа”, 1968. – 368 с.
5. *Дмитрієв В.В.* Градоначальства півдня України в XIX - на початку XX ст. / В.В.Дмитрієв / 07.00.01: Дис. ...канд. істор. наук. - Сімферополь, 2002. - 219 с.
 6. *Исеев Б.Д.* Деятельность полиции России в XVIII-XIX веках по профилактике преступлений: (Историко-правовой анализ) / Б.Д.Исеев / 12.00.01: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.-Петербург. гуманит. ун-т профсоюзов. - СПб., 2004. - 18 с.
 7. *Лазарева О.В.* Провинциальная полиция в конце XVIII - начале XX в.: (По материалам Пензенской губернии) / О.В.Лазарева / 07.00.02: Автореф. дис. ...канд. истор. наук: / Морд. гос. ун-т. - Саранск, 2000. - 16 с.
 8. *Любар М.Г.* Кадрове забезпечення органів загальної та політичної поліції Російської імперії у кінці XVIII - на початку XX ст.: (на матеріалах українських губерній) / М.Г.Любар / 12.00.01: Дис. ...канд. юрид. наук. - Харків, 2004. - 214.
 9. *Петровський В.М.* Становлення та розвиток міської поліції у Російській імперії у другій половині XVIII - на початку XX ст. (на матеріалах Одеси) / В.М.Петровський / 12.00.01: Дис. ...канд. юрид. наук. - Одеса, 2007. - 189 с.
 10. *Самойленко Е.А.* Киевская городская полиция в середине XIX - начале XX вв. / Е.А.Самойленко / 12.00.01: Дис. ...канд. юрид. наук. - Харьков, 2000. - 192 с.
 11. *Севастьянов Ф.Л.* “Высшая полиция” в России в первой четверти XIX в.: Структура, кадры, основные направления деятельности / Ф.Л.Севастьянов / 07.00.02: Автореф. дис. ... канд. истор. наук / С.-Петербург. ун-т. - СПб., 1999. - 19 с.
 12. *Талдыкин А.В.* Административно-полицейский аппарат царизма в Украине в XVIII - первой половине XIX в. / А.В.Талдыкин / 12.00.01: Дис. ...канд. юрид. наук. - Харьков, 2000. - 182 с.
 13. *Тарасова И.А.* Роль полиции в обеспечении благотворительной деятельности в до-революционной России (XVIII - нач. XX в.): историко-правовой аспект / И.А.Тарасова / 12.00.01: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Юрид. ин-т МВД России. - М., 2001. - 25 с.
 14. *Тот Ю.В.* Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке / Ю.В.Тот / 07.00.02: Автореф. дис. ... докт. истор. наук / С.-Петербург. гос. ун-т. - СПб., 2003. - 38 с.
 15. *Холод Ю.А.* Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862-1905 рр. / Ю.А.Холод / 12.00.01: Дис. ...канд. юрид. наук. - Харків, 2002. - 209 с.
 16. *Дегтярьов С.І.* Про введення 3-го стану в Сумському повіті Харківської губернії / С.І.Дегтярьов // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету. 18-29 квітня 2005 року. – Суми, 2005. – С. 6-8; Дегтярьов С.І. До питання історії інститутів судових слідчих та станових приставів у Російській імперії / С.І.Дегтярьов // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. - №14(94). – С. 45-49.
 17. Высочайше утвержденное положение о земской полиции // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далее - ПСЗ-2). - Т.ХІІ. - №10305.
 18. Памятная книга полицейских законов для чинов городской полиции / Сост. В.Лукин. – Санкт-Петербург, 1856. – 214 с. - С. 3-4.
 19. *Дегтярьов С.І.* До питання історії інститутів судових слідчих та станових приставів у Російській імперії / С.І.Дегтярьов // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. - №14(94). – С. 45-49.
 20. О перечислении из второго стана Валковского в первый стан Харьковского уезда деревень Федоровки, Вертеевки и Варваровки, для лучшего устройства волостного управления в сих имениях и для восстановления законной границы означенных уездов // ПСЗ-2. - Т.ХХХVІ. - №37739. - С. 611-612.
 21. Высочайше утвержденное положение о земской полиции // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далее - ПСЗ-2). - Т.ХІІ. - №10305. - С. 464.
 22. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.ХІІ. Ч.2. Черниговская губерния. – СПб.: В Типографии Департамента Генерального Штаба, 1851. – 183 с. - С. 10-11.

23. *Ерошкин Н. П.* История государственных учреждений России до Великой Октябрьской Социалистической революции (Учебное пособие) / Н.П.Ерошкин, Ю. В. Куликов, А. В. Чернов. - М., 1965. - 418 с. - С. 179.
24. О дозволении губернским начальствам определять к Становым Приставам Письмоводителей // ПСЗ-2. - Т. XIV. - №12571. - С. 642.
25. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), ф.744, оп.1, спр.338, арк.287а.
26. Там само, спр.434, арк.294-294зв.
27. Там само, ф.755, оп.1, спр.1, арк.3-3зв.
28. Там само, арк.21-21зв.
29. Там само, спр.1а, арк.1.
30. Там само, арк.3-3зв.
31. Там само, арк.18-18зв.
32. Там само, арк.36.
33. *Варадинов Н.* История Министерства Внутренних Дел / Н.Варадинов. - Часть III, книга 2. - СПб.: В Типографии Министерства Внутренних Дел, 1862. - 746 с. - С. 565-566.
34. ДАСО, ф.755, оп.1, спр.1а, арк.39-39зв.
35. Там само, арк.40-40зв,41зв.
36. Там само, арк.60.
37. Там само, ф.557, оп.1, спр.1, арк.14зв, 17.
38. Там само, арк.18зв-20зв.
39. Там само, арк.22зв-23.
40. Там само, ф.579, оп.1, спр.7, 20 арк.
41. Там само, спр.178, арк.2-3.
42. Там само, ф.557, оп.1, спр.1, арк.16зв.

Сергей Дегтярев

Институт становых приставов: полномочия и проблемы функционирования.

В статье предпринята попытка проанализировать условия деятельности и полномочия таких полицейских чиновников, как становые приставы, которые функционировали с 1837 г. в уездах Российской империи.

Ключевые слова: становой пристав, чиновник, губерния, уезд, полицейское учреждение, земский суд.

Sergei Dehtyaryov

Stans Police Officers Institute: powers and problems of functioning.

The author made an attempt to analyze work conditions and powers of such officials as stans (an administrative-police unit) policemen, who were functioning since 1837 at povits of Russian Empire.

Key words: stans police officer, official, huberniya, povit, police institute, zemsky court.

